

Zdzisław Sirojć

Proces metropolizacji i istota rozwoju współczesnych metropolii

Po kryzysie energetycznym w latach 70. XX wieku zaczął się proces globalizacji gospodarki z charakterystycznymi dla niego cechami:

- rozwojem transnarodowych korporacji,
- zwiększeniem przepływu kapitału,
- umiędzynarodowieniem rynku pracy,
- dynamicznym rozwojem handlu międzynarodowego,
- zwiększeniem konkurencji między różnymi podmiotami (ekonomicznymi, politycznymi, społecznymi, terytorialnymi),
- rozwojem nowoczesnych technologii i badań naukowych,
- szybkim rozwojem informacji.

Proces globalizacji spowodował pojawienie się nowych form terytorialnej centralizacji i globalnego zarządzania.

Powstały globalne miasta (globalne metropolie) wypełniające funkcje centrów zarządzania współczesną produkcją i usługami, w szczególności transferami kapitału.

Proces kształtowania się współczesnych metropolii nazwany został metropolizacją. Metropolie to inaczej miasta poddane procesowi metropolizacji, a sama metropolizacja to odmiana współczesnej urbanizacji. Metropolizacja ściśle powiązana jest z globalizacją. To proces, w rezultacie którego niektóre wielkie miasta przejmują na siebie kierownicze funkcje w zarzą-

dzaniu postindustrialną gospodarką na ponadnarodowej (transnarodowej) płaszczyźnie [Jałowiecki, 2002: 36].

Istota procesu metropolizacji polega na zmianie relacji między metropolią a bezpośrednim otoczeniem lub zerwaniu więzi między nimi na korzyść konkurencji i współpracy z innymi metropoliami. W ten sposób ich działalność usługowa ulega umiędzynarodowieniu.

Metropolie charakteryzują się nieciągłością wykorzystania przestrzeni, konkurencyjnością i współpracą z innymi podmiotami globalnej gospodarki oraz życia społecznego i politycznego.

W literaturze naukowej metropolie często są utożsamiane z wielkimi miastami. Jednak, naszym zdaniem, pojęcie wielkiego miasta jest szersze niż metropolii. Wielkie miasta są charakterystyczne dla każdej epoki, metropolie we współczesnym ich rozumieniu, to wielkie miasta poddane procesowi metropolizacji.

Pojęcie wielkiego miasta ma relatywny charakter. W historii określano nim różne rodzaje skupisk ludności. Zawsze jednak wielkie miasto wypełniało wiele funkcji, z których najważniejsze to: gospodarcza, kulturalna, naukowa i administracyjna.

Wielkim miastem nazywać będziemy jednostkę osadniczą posiadającą względnie dużą liczbę ludności, skala której może być różna w różnych epokach historycznych, w różnych kulturach i regionach geograficznych, zajmującą duże terytorium z wielkomiejską zabudową, posiadającą również zróżnicowaną gospodarkę miejską oraz cechującą się bogactwem instytucji i wielką skalą interakcji społecznych. Wielkie miasta są odbierane przez otoczenie jako wielofunkcyjne systemy.

Pojęcia „wielkiego miasta” i „metropolii” można spotkać w literaturze od najdawniejszych czasów historycznych.

Jednak we współczesnym tego słowa znaczeniu słowo „metropolia” zaczęło być używane w nauce w XX wieku, przede wszystkim w Europie i USA, przez takich badaczy jak: R.E. Park, E.W. Burgess, G. Simmel i L. Mumford [Mumford, 1963].

Najwcześniej termin „metropolia” spotykamy u Herodota (V w. p.n.e.), w II części *Historii* zamieszczony został następujący fragment: „Przyjeżdżasz do wielkiego miasta, które nazywa się Meroe. Miasto to jest metropolią wszystkich Etiopczyków” [Bodnarski, 1957: 49].

W podobnym znaczeniu termin ten był używany w średniowieczu. Ibn Chaldun w roku 1382 pisał o Kairze: „To kosmiczna metropolia, ogród świata” [Zwingle, 2003: 6].

Jednak w rozumieniu starożytnych Greków termin ten miał nieco inne znaczenie. W VIII-VI wiekach p.n.e. metropolią nazywano miasto macierzyste kolonii zakładanych nad brzegami Mórz Śródziemnego i Czarnego.

W epoce kolonialnej terminem tym określano państwa posiadające kolonie i terytoria zależne.

Według P. George'a współczesny rozwój metropolii należy łączyć z powstaniem i rozwojem kapitalizmu [George, 1956: 402].

Dłatego, zdaniem M. Castellsa, bardziej poprawnie jest nazywać przedkapitalistyczne wielkie skupiska ludności – wielkimi miastami, a kapitalistyczne wielkie ośrodki gospodarki i kultury – metropoliami [Castells, 1982: 34].

Podobnie pojmował metropolie L. Mumford – jako produkt siedemnastowiecznej działalności produkcyjno – usługowej, przede wszystkim rozwoju uniwersytetów, szpitali, banków, wielkich sklepów, korporacji finansowych i muzeów [Mumford, 1963: 531].

Natomiast B. Goodall traktuje metropolie (ang. *metropolis*) jako termin dość różnorodnie pojmowany, odnoszący się do miast-siedzib władzy administracyjnej lub duchowej bądź centrów handlu [Goodall, 1987: 301].

Jak widzimy, podejścia do definiowania i pojmowania pojęcia „metropolia” zmieniały się wraz z rozwojem różnych form osadniczych i rozwojem nauki.

Treść współczesnego terminu „metropolia” zmieniła się radykalnie. Przedstawia to B. Jałowicki, charakteryzując ważniejsze interpretacje [Jałowicki, 1999: 32-35].

Najbardziej szczegółowe podejście prezentuje P. Soldatos wyróżniając 10 cech charakterystycznych miasta - metropolii:

- znaczący udział zagranicznych czynników produkcji,
- obecność przedstawicielstw zagranicznych firm i organizacji,
- duży udział studentów zagranicznych w uniwersytetach,
- znaczący eksport produkcji i usług,
- rozwinięta sieć połączeń komunikacyjnych z innymi ośrodkami,
- rozwinięta infrastruktura turystyczna,
- rozwinięty sektor usług zorientowany na klientów zagranicznych,
- organizacja kongresów, wystaw i festiwali międzynarodowych,
- lokalizacja międzynarodowych mediów,
- posiadanie własnych przedstawicielstw gospodarczych i kulturowych za granicą [Jałowiecki, 1999: 32-35].

M. Bassand (1981) natomiast definiuje współczesną metropolię jako aglomerację miejską, liczącą nie mniej niż milion mieszkańców i posiadającą możliwość świadczenia usług poprzez różne instytucje miejskie, a także posiadającą znaczny potencjał innowacyjny (techniczny, ekonomiczny, społeczny, polityczny, kulturalny) i cechującą się wyjątkowym i specyficznym położeniem.

T. Angotti zaś uważa, że milion mieszkańców, to minimalny próg metropolii, chociaż przy jej wyróżnieniu kryterium to nie może być jedyne [Jałowiecki, 1999: 32-35].

Różnice w podejściach różnych autorów definiujących „metropolie” są oczywiste, wynikają one z rozumienia i traktowania różnych zjawisk związanych z funkcjonowaniem tej formy osadnictwa.

Przegląd ważniejszych stanowisk w historii pozwolił autorowi na wydzielenie następujących grup podejść w definiowaniu „metropolii”:

- wyróżnienie metropolii według znaczenia (pojmowanie metropolii jako najważniejszego miasta lub stolicy kraju czy regionu),
- wyróżnienie miasta według skali (pojmowanie metropolii jako wielkiego miasta),

- wyróżnienie metropolii na podstawie jej specyfiki (np. jako wielkiego ośrodka kultury).

Autor definiuje metropolię jako historycznie ukształtowaną, wielką, skoncentrowaną wokół dużego miasta lub grupy miast, formę osadnictwa, stanowiącą złożony lub wielokrotnie złożony geosystem, konkurującą i kooperującą z innymi systemami w celu zaspokojenia potrzeb swoich mieszkańców oraz zapewnienia sobie możliwości dalszego rozwoju.

Metropolie są tylko etapem w rozwoju różnych form osadniczych. Mogą one łączyć się i tworzyć bardziej złożone skupiska ludności. W ten sposób powstaje megalopolis, będąca podstawą innej odmiany urbanizacji – megalopolizacji.

Proces metropolizacji objął przede wszystkim wielkie miasta tzw. Triady (Unii Europejskiej, USA i Japonii), ale coraz częściej przenika on funkcjonowanie innych wielkich miast świata.

Jeśli będziemy traktować metropolie jako ośrodki liczące nie mniej niż 500 tys. mieszkańców (aglomeracja miejska), to obecnie na świecie można wyróżnić ponad 1000 takich miast, jeśli natomiast jako kryterium zastosujemy milion mieszkańców, to takich centrów jest około 500.

Trzeba jednak podkreślić, że rola metropolii w życiu społecznym i gospodarczym nie wynika z jej potencjału demograficznego, chociaż ma on istotne znaczenie.

Wśród metropolii wyróżnia się megamiasta liczące według różnych źródeł 5 mln, 10 mln lub 20 mln mieszkańców.

E. Zwingle twierdzi, że już w 2015 roku będzie na świecie 56 megamiast liczących ponad 5 mln mieszkańców [Zwingle, 2003: 5-6].

O roli metropolii w życiu społeczno-gospodarczym decydują funkcje, jakie wypełnia ona we współczesnym świecie. W związku z tym wyróżnia się metropolie: globalne, kontynentalne i regionalne.

Na tej podstawie B. Jałowiecki wyróżnia wśród metropolii europejskich:

- metropolie globalne (Londyn i Paryż),

- metropolie europejskie (Bruksela, Genewa, Frankfurt n. Menem, Amsterdam, Hamburg, Düsseldorf, Monachium, Strasburg, Zurych, Wiedeń),
- metropolie międzynarodowe (Bazylea, Hanower, Kolonia-Bonn, Luksemburg, Lyon, Rotterdam, Stuttgart, Antwerpia, Berlin, Madryt, Barcelona, Kopenhaga, Haga, Rzym, Bolonia, Neapol, Florencja, Sztokholm),
- metropolie regionalne (Edynburg, Marsylia, Ateny, Helsinki, Lizbona, Praga, Budapeszt, Genua, Glasgow, Lille, Turyn, Wenecja, Warszawa, Dublin, Oslo, Nancy-Metz, Grenoble, Tuluza, Bristol, Manchester, Salzburg, Nicea, Saloniki, Wenecja, Sewilla, Kraków, Bratysława, Belfast, Montpellier) [Jałowiecki, 1999: 45].

Do określenia poziomu procesu metropolizacji skonstruowano modele ilustrujące ewolucję metropolii. To wieloetapowy falowy model rozwoju terytorium metropolii, oparty na ewolucji czasowo - przestrzennych modeli funkcjonalnej i społeczno -ekonomicznej jego struktury [Mydel, 2000: 196-202].

W zglobalizowanym współczesnym świecie możemy wyróżnić m.in. następujące tendencje w rozwoju metropolii:

- wzrost kontaktów z innymi metropoliami,
- wzrost konkurencji między nimi,
- społeczny rozdział terytorium między centrum a peryferiami,
- regionalną i miejską despecjalizację,
- wzrost zróżnicowania przestrzeni,
- zróżnicowane czasowo - przestrzenne przemieszczenia mieszkańców,
- tworzenie nowych miejsc pracy [Jałowiecki, Szczepański, 2002: 221].

Zdaniem autora, w metropoliach skoncentrowany został ogromny demograficzny, ekonomiczny, polityczny, technologiczny, społeczny i kulturowy potencjał, dzięki któremu wielkie miasta mają istotny wpływ na światową gospodarkę i współczesne życie polityczne i społeczne.

W literaturze naukowej funkcjonuje teza o kształtowaniu się miastocentrycznego modelu gospodarki światowej. F. Braudel twierdził, że jednym z praw funkcjonowania gospodarki światowej jest to, że w jej centrum zawsze znajduje się miasto lub znajdują się miasta, które ukierunkowują tendencje ludzkiej działalności [Braudel, 1992].

W epoce przedkapitalistycznej dominował monocentryczny system centrów gospodarki światowej. Takie funkcje w starożytności i w średniowieczu wypełniały następujące miasta: Babilon, Ateny, Rzym, Bizancjum, Pekin, Brugia, Lubeka czy Wenecja.

W gospodarce kapitalistycznej nastąpiła ewolucja systemu w kierunku policentryzmu. Możemy, zatem, mówić o kształtowaniu się oligopoli lub archipelagów miast, odgrywających dominującą rolę w światowej gospodarce.

Począwszy od XV wieku dominowały w niej bądź dominują następujące wielkie miasta: Wenecja, Antwerpia, Genua, Amsterdam, Londyn, Nowy Jork, a potem archipelag miast [Szymańska, 2007: 303].

Koncepcję globalnego miasta wprowadził do nauki P. Geddes w 1915 roku, a rozwinął P. Hall w latach 70. XX wieku [Hall, 1996: 15-23].

Jego zdaniem miasto światowe (globalne) wypełnia wyjątkową rolę w światowej polityce, gospodarce i kulturze, jest ośrodkiem władzy politycznej, światowego handlu, węzłem komunikacyjnym oraz źródłem informacji i usług finansowych.

Szczególną rolę w badaniu uwarunkowań rozwoju systemu miast światowych odegrał J. Friedmann. Jego hipoteza zawierała następujące założenia:

- miasta wiodące wykorzystują kapitał globalny jako związek organizacji przestrzennej, produkcji i zbytu,
- poziom i forma integracji miasta globalnego z gospodarką światową oraz jego funkcje wynikają z międzynarodowego podziału pracy przemian w wewnętrznej strukturze miasta,
- miasta światowe służą jako centra koncentracji i gromadzenia kapitału międzynarodowego,

- kontrolne i zarządcze funkcje światowej gospodarki wpływają na strukturę i dynamikę gospodarki miejskiej i strukturę zatrudnienia,
- miasta globalne przyciągają dużą liczbę krajowych i międzynarodowych migrantów,
- wielkie miasta globalne stają się miejscem sprzeczności kapitalizmu przemysłowego, przede wszystkim poprzez społeczno - przestrzenną polaryzację mieszkańców,
- wzrost miast światowych związany jest ze wzrostem kosztów społecznych, przekraczających często możliwości finansowe państw [Friedmann, 1986: 69-84].

J. Friedmann jako jeden z pierwszych sugerował konieczność skonstruowania globalnej hierarchii miast. Wielką rolę w tej dziedzinie odegrała grupa badawcza pod nazwą GaWC (*Globalization and World Cities Study Group*) pod kierownictwem P.J. Taylora. Badacze ci przedstawili w skali punktowej na podstawie rozwoju usług wyższego rzędu klasyfikację współczesnych metropolii.

Przedstawia się ona następująco:

Kategoria Alfa

12 pkt – Londyn, Paryż, Nowy Jork, Tokio

10 pkt – Chicago, Frankfurt, Hongkong, Los Angeles, Mediolan, Singapur

Kategoria Beta

9 pkt – San Francisco, Sydney, Toronto, Zurich

8 pkt – Bruksela, Madryt, Meksyk, Sao Paulo

7 pkt – Moskwa, Seul

Kategoria Gamma

6 pkt – Amsterdam, Boston, Caracas, Dallas, Dusseldorf, Genewa, Houston, Jakarta, Johannesburg, Melbourne, Osaka, Praga, Santiago, Taipei;

5 pkt – Waszyngton;

4 pkt – Bangkok, Montreal, Pekin, Rzym, Sztokholm, Warszawa, Atlanta, Barcelona, Berlin, Buenos Aires, Budapeszt, Kopenhaga, Hamburg, Sztambuł, Kuala Lumpur, Manila, Miami, Minneapolis, Monachium, Szanghaj

Kategoria Delta (kształtujące się);

3 pkt – Ateny, Auckland, Dublin, Helsinki, Luksemburg, Lyon, Bombaj, New Delhi, Filadelfia, Rio de Janeiro, Tel Awiw, Wiedeń;

2 pkt – Abu Dhabi, Ałmaty, Birmingham, Bogota, Bratysława, Brisbane, Bukareszt, Kair, Cleveland, Kolonia, Detroit, Dubaj, Ho Chi Minh (Sajgon), Kijów, Lima, Lizbona, Manchester, Montevideo, Oslo, Rotterdam, Rijad, Seattle, Stuttgart, Haga, Vancouver;

1 pkt – Adelaide, Antwerpia, Arhus, Baltimore, Bangalore, Bolonia, Brasilia, Calgary, Kapsztad, Kolombo, Columbus, Drezno, Edynburg, Kwangdzu, Hanoi, Kansas City, Leeds, Lille, Marsylia, Richmond, Sankt Petersburg, Taszkent, Teheran, Tijuana, Turyn, Utrecht, Wellington [Taylor, Walker, Beawerstock, 2002: 93-94].

Naszym zdaniem, niektóre z miast znalazły się na tej liście przedwcześnie (np. Arhus), a niektórych istotnych miast na świecie zabrakło (np. Strasburga, Ottawy czy Astany).

Przedstawiona klasyfikacja ulega ciągłej zmianie, chociaż pozycja czterech globalnych metropolii jest obecnie niezagrożona.

Dalszy rozwój metropolii, naszym zdaniem, będzie przejawiał się w następujący sposób:

- będzie następowała w nich koncentracja usług, szczególnie usług wyższego rzędu;
- będzie rosło tempo i wielkość koncentracji ludności w aglomeracjach miejskich krajów rozwijających się;
- potencjał ekonomiczny metropolii będzie rósł i koncentrował się przede wszystkim w krajach wysoko rozwiniętych;
- rozwój ludności w metropoliach przebiegał będzie poprzez polaryzację ich przestrzeni;
- decydującym czynnikiem rozwoju wielkich miast będzie przedsiębiorczość ich mieszkańców;
- metropolie będą coraz aktywniej współpracować między sobą, aniżeli z najbliższym otoczeniem;
- w metropoliach będzie rosła skala problemów społecznych, wymagających systemowych rozwiązań.

- [1] Bassand, M. 1981. *Villes, regions et societes*, Presses Polytechniques Romandes, Lausanne.
- [2] Bednarski, M.S. 1957. *Geografia antyczna*, PWN, Warszawa.
- [3] Braudel, Ph. 1992. *Wremia mira w: Materialnaja cywilizacja. Ekonomia i kapitalizm XV – XVII ww.*, Moskwa.
- [4] Castells, M. 1982. *Kwestia miejska*, PWN, Warszawa.
- [5] Friedmann, J. 1986. *The World City Hipothesis*, "Development and Change", Nr 17.
- [6] George, P. 1956. *Miasto*, PWN, Warszawa.
- [7] Goodall, B. 1987. *The Penguin Dictionary of Human Geography*.
- [8] Hall, P. 1996. *The Global City*, „International Social Science Journal” Nr 147.
- [9] Jałowiecki, B. 1999. *Metropolie*, Białystok.
- [10] Jałowiecki, B. 2002. *Zarządzanie rozwojem aglomeracji miejskich*, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Białystok.
- [11] Jałowiecki, B., Szczepański, M. 2002. *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa.
- [12] Mumford, L. 1963. *The City in History. Its origins, its transformations, and its prospects*, London.
- [13] Taylor, P. J., Walker, D.R.E., Beaverstock, J. V. 2002. *Firms and their global service network*, S. Sassen (red.), New York, London.
- [14] Zwingle, E. 2003. *Megamiasta*, „National Geographic Poland” 1.